

І.І. Крейзер¹, О.М. Чуб², В.Р. Бастракова²

¹Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Україна

²ТОВ «Інститут Харківпроект», Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ – ДИТЯЧОГО КОРПУСУ «КЛІНІК МЕДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ УНІВЕРСИТЕТУ» В ХАРКОВІ

Стаття актуалізує питання дослідження пам'яток архітектури місцевого значення у місті Харкові. Кінець XIX – початок XX століття в місті Харкові знаменує розвиток індустрії, розширення території міста, будівництво промислової і цивільної архітектури. На сьогоднішній день є велика потреба у вивченні цього періоду. Харків поступово втрачає частину своєї історії. Архітектура вказаного періоду різноманітна за стилевими утвореннями і напрямками. В загальній масі ця архітектура будувалась в «цегляному» стилі – одному з напрямків більш широкого і відомого явища еклектика. В Харкові більш менш зберігся квартал Клінічного містечка відомого архітектора А.К. Шнігеля. Квартал включає і пізніші будівлі, що є подібними за архітектурою і стильовими ознаками до «цегляного» стилю. Одна з будівель, що входить у комплекс – Дитячий корпус «Клінік медичного факультету університету» є об'єктом даного дослідження. Даний об'єкт за сто років свого існування кілька разів змінював назву, але завжди зберігав своє призначення – бути лікувальним закладом. В статті багато уваги приділяється історії виникнення комплексу і будівлі Дитячого корпусу. Проведено аналіз стилю, форм, архітектурних деталей і декору. Викладено цікаві факти з життя і діяльності архітектора А.К. Шнігеля.

Ключові слова: архітектура медичних установ, «цегляний» стиль, архітектура Харкова, охорона пам'яток архітектури, історія Харкова, архітектурні стилі.

Постановка проблеми

Медичні установи, що збереглися до наших днів, побудовані наприкінці XIX-го – початку XX-го ст. у східній частині України, представляють науковий інтерес. Стан цих об'єктів на сьогоднішній день є задовільним. В основному, це пов'язано з тим, що дані об'єкти, побудовані для медичних цілей, як і раніше виконують свою початкову функцію. Темі дослідження медичних установ приділяється багато уваги, часто цей інтерес пов'язаний з історичними віхами, пам'ятними датами, життєписами видатних лікарів. Виконуючи свою початкову функцію, дані об'єкти, в основному, втратили внутрішню структуру, яка зазнала змін у зв'язку з удосконаленнями комплексу лікувальних процедур та змін норм та вимог до лікувальних закладів. Однак, при цьому оболонка будівель зберегла майже весь свій первісний вигляд, за винятком дворових або бічних фасадів, де в пізніші періоди з'явилися прибудови. Незважаючи на інтерес і дослідження архітектури кінця XIX-го – початку XX-го ст., стиль еклектики його багаті стильові різновиди як і раніше представляють інтерес через те, що саме явище еклектика стало вивчатися досить пізно. Крім того, саме медичні установи цього періоду виявилися найменш вивченими та описаними. Можливість більш ґлибокого вивчення будівель зазначеної типології

виникла у зв'язку з необхідністю в ремонтних роботах даних об'єктів. Автору статті довелося взяти участь у складанні необхідної документації, оскільки, як було зазначено вище, будівлі є пам'ятниками місцевого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням медичних установ міста Харкова почали займатися у другій половині XX століття. Кандидат архітектури О.Ю. Лейбфрейд відомий і поважний дослідник історії архітектури міста Харкова поширював любов до історії свого міста. Завдяки його публікаціям в газетах Харкова не тільки архітектори але і прості жителі могли дізнатись багато цікавих фактів з минулого рідного міста.

В кінці 1990-х – на початку 2000-х років за його участі виходять з друку кілька книжок про історію архітектури міста Харкова, де серед іншої цікавої інформації зустрічаються короткі але сміливі описи медичних будівель.

Крім О.Ю. Лейбфрейда дослідженням історії архітектури Харкова займалися Дьяченко Н.Т., Шкодовський Ю.М., Лаврентьев І.М., Полякова Ю.Ю., Давидіч Т.Ф. та інші.

Мета – зібрати загальні відомості про історичний та містобудівний розвиток місцевості, де розташована пам'ятка із визначенням основних

характеристик сучасної містобудівної ситуації навколо неї. Зробити визначення меж ділянки дослідження. Надати інформацію про охоронний статус пам'ятки та території, на якій вона розташована, а також інформацію про формування пам'ятки в хронологічних межах наявних архівних матеріалів. Зробити аналіз розпланувально-просторового та стильового вирішення пам'ятки з визначенням її історико-культурної цінності.

Виклад основного матеріалу

Дитячий корпус «Клініки медичного факультету Університету/комплексу» (нині «Офтальмологічний корпус» (охоронний номер 7268-Ха) Комунального некомерційного підприємства Харківської обласної ради «Обласна клінічна лікарня») – Пам'ятник архітектури та містобудування місцевого значення, знаходиться за адресою м. Харків, пр. Незалежності, 13. Цей квартал поряд з центральною частиною міста – площею Свободи. Південна частина кварталу орієнтована на проспект Незалежності (раніше проспект Правди), західна частина межує з вулицею Літературною (раніше Галана), північна частина кварталу виходє на вулицю імені Данилевського і східна частина – межує з вулицею Тринклера. Квартал має правильну геометричну форму квадрата. Чотири корпуси клінік побудовані архітектором А.К. Шпігелем утворюють симетричну композицію в плані і орієнтовані головними фасадами в бік проспекту Незалежності (раніше проспекту Правди). Відмінним є розташування Дитячого корпусу (нині Офтальмологічний корпус), який орієнтований головним фасадом в протилежний бік – на вулицю Данилевського. Квартал має будівлі більш пізнього періоду, вони є історичною забудовою клінічного містечка кінця XIX – поч. XX ст. В 1980-х роках з'явилися нові корпуси обласної клінічної лікарні по проекту інституту «Харківпроект».

Історичний та містобудівний розвиток місцевості, де розташована пам'ятка починається у другій половині XIX століття. Місто Харків у другій половині XIX ст. переживає бурхливий розвиток промисловості, головна вісь міста вулиця Сумська отримує своє продовження і розвивається з новими функціональними центрами. В цей же час місто відкриває харківський вокзал, виникає і розвивається суспільний транспорт і інженерна інфраструктура, місто отримує перші детальні плани Харкова у 1896-у і 1916-у рр.

В цей період розвитку центральної частини міста в напрямку вулиці Сумської створений проект медичного наукового центра на базі університету, оскільки йому належали території за Ветеринарною площею (прямокутна частина площі Свободи).

У 1891 році було розпочате будівництво Клінічного містечка (нині Обласний клінічний центр), який будувався на території, що наближалася впритул до Шатилівського Яру, і самими північними будівлями були холерні бараки по Барачній вулиці (зараз вул. Культури).

Інформація щодо формування пам'ятки – Дитячого корпусу комплексу «Клінік медичного Університету» на сьогоднішній день базується на дослідженнях канд. арх. Лейбфрейда О.Ю., а також на кількох публікаціях історичного характеру [1, 3, 4]. Дати початку та закінчення будівництва трохи відрізняються. Наприклад, у Лейбфрейда О.Ю. вказується дата закінчення будівництва: «в 1912–1913 годах на северо-восточном углу построили клинику детских болезней» [3], у того ж автора в книзі «Харьков. От крепости до столицы» вказуються дати: 1880–1886 рр., наступне джерело – «Харьков вчера, сегодня, завтра» групи авторів, серед яких також є Лейбфрейд О.Ю. вказана дата початку будівництва – 1891 рік. Інших джерел з датами будівництва комплексу і вказаної пам'ятки не виявлено. Таким чином, вважаємо що більш коректно вказувати дату будівництва як кінець XIX – початок XX ст.

Історія виникнення Клінічного містечка заслуговує на увагу. 19 жовтня 1888 року в Харкові (через 3 дні після аварії поїзда в Борках) імператор Олександр Олександрович та імператриця Марія Федорівна з іншими членами імператорської сім'ї побували в залізничній лікарні, потім відвідали хірургічну клініку університету, де заїхали до Олександрівської лікарні [11]. Під час катастрофи професор В.Ф. Грубе та хірург І.К. Зарубін, які працювали на медичному факультеті Харківського університету (що не мав тоді своїх приміщень) разом зі студентами перші прибули на місце аварії поїзда та надали допомогу постраждалим. Згодом, коли імператор відвідував хворих, він побачив погані умови утримання постраждалих у знімних приміщеннях хірургічної клініки, на вулиці він побачив вигрібну яму. Тоді, на подяку за своєчасне та успішне надання допомоги постраждалим у катастрофі, 1888 року імператор Олександр III видав указ про будівництво у Харкові 4-х клінік: терапевтичної, хірургічної, акушерської та офтальмологічної. Клініки були побудовані через 8 років у 1896 р. Весь комплекс клінік Харківського університету будували у «цегляному стилі» (зараз Обласна клінічна лікарня на проспекті Незалежності) за проектом архітектора А.К. Шпігеля. Поряд із комплексом клінік у 1901 р. за проектом архітектора В.В. Величко збудували будівлю пансіону студентів (за замовленням меценатів цукрозаводчиків Харитоненків), де зараз Музей Природи [10, 11].

Архітектор, що створив Клінічне містечко у Харкові – Альфред Карлович Шпігель, народився близько 1850 р. у сім'ї почесного громадянина міста Харкова Карла Івановича Шпігеля. З 1873 р. А.К. Шпігель навчався у Петербурзькій Академії Мистецтв. Науковий курс закінчив у 1878 р. У 1879 р. отримав в Академії дві срібні медалі, у 1880 – одну срібну медаль і, виконавши програму "Міська дума", того ж року отримав звання класного художника 2-го ступеня.

Повернувшись до Харкова, оселився спочатку на Мало-Німецькій вулиці (тепер вул. Донець-Захаржевського), а близько 1890-го – у власному будинку на придбаній його батьком великій земельній ділянці на південно-західній стороні міста біля його кордону з Новоселівкою.

З 1888 до 1903 року А.К. Шпігель був штатним архітектором Харківського університету, змінивши на цій посаді І.П. Гінша та співпрацюючи з архітектором Харківського навчального округу В.В. Величко, а в 1904 році на його місце був призначений на нетривалий час інж. арх. Б.Г. Михаловський. Одночасно із 1885-го до 1897-й рр. А.К. Шпігель безоплатно виконував обов'язки архітектора Інституту шляхетних дівчат. 1894 року А.К. Шпігеля призначили міським архітектором, на посаді якого він перебував до 1902 року. Другим архітектором при ньому був М.І. Дашкевич, який потім змінив його на посаді першого. У 1893-у р. А.К. Шпігель, який був до цього чиновником IX класу (титлярним радником), був нагороджений орденом Анни 3-го ступеня, а 1896-у р. – орденом Станіслава 2-го ступеня.

У 1883-у році А.К. Шпігель брав участь у конкурсі проєктів плану реконструкції будівлі, в якому планувалося розмістити Міський Будинок (колишній будинок Арістархова на колишній Миколаївській площі), а в 1884-у році був залучений як один з експертів з розгляду проєктів наступного туру конкурсу проєктів цього об'єкту. У 1894-у році А.К. Шпігель виконав проєкт нової будівлі Амбулаторії Олександрівської лікарні (нині 1-а міська лікарня на вул. Карла Маркса).

У 1895–1896-х роках за проєктом А.К. Шпігеля було споруджено шість корпусів комплексу Університетських клінік (тепер Обласна лікарня на просп. Правди, 13) – Терапевтичний, Хірургічний, Гінекологічний, Дитячих та Очних хвороб, Адміністративно-господарський [3].

Сім'я Шпігелів, зокрема Альфред Карлович, мабуть, 1902 року з Харкова виїхали.

Аналіз розпланувально-просторового та стильового вирішення пам'ятки з визначенням її історико-культурної цінності показав, що Клініка дитячих захворювань – триповерхова будівля з підвалом побудована з червоної цегли. Головний фасад має

форму витягнутого прямокутника, розвернутого в бік вулиці Данилевського. Композиційне рішення головного фасаду побудоване на основі симетрії. Фасад має домінуючий об'єм, що виступає з основної частини головного фасаду – це двоповерховий об'єм, з центральним входом у будівлю і великими вікнами у вигляді вітражів що також утворюють симетричну композицію зі збільшеним центральним і меншими боковими вікнами. В центральному об'ємі знаходиться вестибюль, головні сходи і аудиторія-амфітеатр на другому поверсі. Головний вхід в будівлю з боку вулиці Данилевського.

На першому поверсі вхідної частини є декоративні накладні загалом прямокутні деталі, що імітують віконні прорізи. Фасад прикрашений елементами ордерної системи: пілястрами, спрощеними і схематизованими капітелями, базами. На головному фасаді превалюють горизонтальні членування, які чітко виражені через карнизи. Віконні прорізи прикрашені декоративними площинними виступами прямокутної форми в нижній підвіконній частині. Бокові фасади двоповерхового об'єму на другому поверсі мають замість вікон накладні площинні прямокутні композиції на поверхні стін. Метричні ряди віконних прорізів повторюються на всіх фасадах. Віконні прорізи першого і другого поверхів мають плавні заокруглення в верхніх частинах. Загалом Клініка дитячих захворювань має деякі відмінності від перших будівель комплексу «Клінік медичного Університету», вона більша за розмірами, має три поверхи і хоча виконана в дусі так званого «цегляного стилю» відрізняється пластикою декоративних деталей. По-перше це стосується пропорцій, вони більш вертикальні і «стрункі» ніж в попередніх будівлях, по-друге декоративне оздоблення багатше на деталі, профілі і варіанти запропонованих форм. Дитячий корпус має особливості у вирішенні композиції головного фасаду, на відміну від терапевтичного, хірургічного і гінекологічного відділення (див. архівні фото), композиція головного фасаду не має центрального фронтона, також відсутні бокові виступи на фасаді з декоративними накладними деталями що ієрархічно підпорядковуються центральній частині фасаду. Великі вітражі вікон другого поверху Дитячого корпусу мають прото-конструктивістський характер. Пластика фасадів збагачена профілюванням деталей.

Планувальна схема будівлі також відмінна, на противагу терапевтичному, хірургічному і гінекологічному корпусам Дитячий корпус на початку свого виникнення не мав бічних крил. Вони виникли пізніше це видно на плані, також відрізняється товщина їхніх стін і декор.

Клініка дитячих захворювань пофарбована. Чи було це заплановано на етапі початкового проектування і будівництва нам не відомо. На сьогоднішній день будівля пофарбована в кілька кольорів: цокольна частина – червоний колір, перший поверх – висвітлений рожевий, верхні поверхи – колір червоної цегли, білим кольором виділені елементи ордеру – капітелі, карнизи і інколи декор.

Стилістично будівля Дитячого корпусу (нині Офтальмологічне відділення) відрізняється від інших корпусів клінічного містечка більшою криволінійністю декоративних деталей і загалом підпадає під поняття модерну – раціональної гілки еклектики [8, с. 214, с. 227].

За відсутності будь яких архівних матеріалів, базуючись на дослідженнях Лейбфрейда А.Ю. автор пам'ятки – *Дитячий корпус* (нині Офтальмологічне відділення) «Клінік медичного факультету Університету» по пр. Незалежності, 13 невідомий, дата будівництва кін. XIX – поч. XX ст. будівництво проводилось за повторним проектом, привезеним з Москви, керівником будівництва був не менш відомий архітектор В.В. Величко (що змінив А.К. Шпігеля на посаді штатного архітектора Університету).

Обговорення

Дитячий корпус (нині Офтальмологічне відділення) потребує відновлення дерев'яних віконних заповнень. Також необхідно «прибрати» заповнення віконних отворів білою силікатною цеглою. Вирішити питання оформлення кондиціонерів на бокових та дворовому фасадах. Оформити в «стилі» будівлі необхідні навіси і входи, інженерне обладнання.

Висновки

Дитячий корпус (нині Офтальмологічне відділення) «Клінік медичного факультету Університету» по пр. Незалежності, 13 є частиною комплексу запроектованого у «цегляному стилі», не дивлячись на деякі відмінності в стилістиці і те що він був пізніше побудований, він складає одне ціле з попередніми корпусами клініки і є архітектурною пам'яткою місцевого значення.

Література

1. Багалеї Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования. Т. 2. / Багалеї Д.И., Миллер Д.П. – Харьков, 1912. – С. 588–589.
2. Дьяченко Н.Т. Историко-революционные памятники Харьковщины / Дьяченко Н.Т., Борисов Т.М., Уманский М.В. – Харьков : «Прапор», 1983. – С. 76–77.
3. Лейбфрейд А.Ю. Архитектор Альфред Карлович Шпигель [Електронний ресурс] / Лейбфрейд А.Ю. – Харьков, 1996. Режим доступу : <https://ngeorgij.livejournal.com/171617.html>

4. Шкодовский Ю.М. Харьков вчера, сегодня, завтра / Шкодовский Ю.М., Лаврентьев И.Н., Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. ; Худ.-оформитель А.С. Юхман. – Харьков : Фолио, 2002. – 206 с.
5. Лейбфрейд А.Ю. От крепости до столицы: Заметки о старом городе Харьков / Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. ; Худож.-оформитель Б.Ф. Бублик. – Харьков : Фолио, 2004. – 335 с.
6. Остапенко П.В. Харьковские миниатюры / Остапенко П.В. – Х. : Издательство САГА, 2012. – 240 с.
7. Давидич Т.Ф. Стили в архитектуре Харькова / Давидич Т.Ф. – Х. : Литера Нова, 2013. – 164 с.
8. Давидич Т.Ф. Стиль как язык архитектуры / Давидич Т.Ф. 2 изд. испр. доп., перераб. – Х. : Изд-во Гуманитарный центр, 2014. – 424 с.
9. Крейзер И.И. Архитектура медицинских учреждений г. Харькова / Крейзер И. И. – Научный вестник строительства. – 2016. – Вып. 86. – №4. – С. 31–35.
10. Перша катастрофа на залізниці Харківщини: що відомо про трагедію під Бірками у 1888 році. Фото [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novyny.live/kharkov/pervaya-katastrofa-na-zheleznoi-doroge-kharkovshchiny-cto-izvestno-o-tragedii-pod-birkami-v-1888-godu-foto-23754.html>
11. Крейзер И.И. Архитектура медицинских учреждений города Харькова и Славянска на рубеже XIX–XX веков / Крейзер И.И. // Научные труды НУАСА. – 2017. – Т. III(66). – С. 74–80.
12. ТОВ «Інститут Харківпроект» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivproject.com/>

References

1. Bagaley, D.I., Miller, D.P. (1912). History of the city of Kharkov for 250 years of its existence. Vol. 2. Kharkov. [in Russian]
2. Dyachenko, N.T., Borisov, T.M., Umansky, M.V. (1983). Historical and revolutionary monuments of Kharkov region. Kharkov, "Prapor". [in Russian]
3. Leibfreid, A.Yu. (1996). Architect Alfred Karlovich Spiegel. URL: <https://ngeorgij.livejournal.com/171617.html> [in Russian]
4. Shkodovsky, Yu.M., Lavrentiev, I.N., Leibfreid, A.Yu., Polyakova, Yu.Yu. (2002). Kharkov yesterday, today, tomorrow. Kharkov, Folio. [in Russian]
5. Leibfreid, A.Yu., Polyakova, Yu.Yu. (2004). From the fortress to the capital: Notes on the old city of Kharkov. Kharkov, Folio. [in Russian]
6. Ostapenko, P.V. (2012). Kharkov miniatures. Kharkov, SAGA Publishing House. [in Russian]
7. Davidich, T.F. (2013). Styles in the architecture of Kharkov. Kharkov, Litera Nova. [in Russian]
8. Davidich, T.F. (2014). Style as the language of architecture. 2nd ed. Kharkov, Publishing house of the Humanitarian Center. [in Russian]
9. Kreizer, I.I. (2016). Architecture of medical institutions in Kharkov. Scientific bulletin of everyday life, 86(4), 31–35. [in Russian]
10. The first catastrophe on the outskirts of Kharkiv region: what is known about the tragedy under Birkami in 1888. Photo. URL: <https://novyny.live/kharkov/pervaya-katastrofa-na-zheleznoi-doroge-kharkovshchiny-cto-izvestno-o-tragedii-pod-birkami-v-1888-godu-foto-23754.html> [in Ukrainian]

11. Kreizer, I.I. (2017). Architecture of medical institutions of the city of Kharkov and Slavyansk at the turn of the XIX–XX centuries. Scientific works of NUACA, III(66), 74–80. [in Russian]
12. TOV "Institute Kharkivprojekt". URL: <http://kharkivproject.com/> [in Ukrainian]

Рецензент: д-р архітектури, професор І.В. Древаль, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Україна.

Автор: КРЕЙЗЕР Ірина Ігорівна
кандидат архітектури, доцент кафедри основ
архітектурного проектування
Харківський національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова
E-mail – Iryna.Kreizer@kname.edu.ua
ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2112-7353>

Автор: ЧУБ Олександр Миколайович
Заслужений архітектор України, PhD, головний
архітектор проектів
ТОВ «Інститут Харківпроект»
E-mail – alexchub.22@gmail.com

Автор: БАСТРАКОВА Вікторія Романівна
архітектор
ТОВ «Інститут Харківпроект»
E-mail – victoriabastrakova@gmail.com

RESEARCH OF THE MONUMENT OF ARCHITECTURE - CHILDREN'S BUILDING "CLINIC OF THE MEDICAL FACULTY OF THE UNIVERSITY" IN KHARKIV

I. Kreiser¹, O. Chub², V. Bastrakova²

¹O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

²Kharkivproject Institute LLC, Ukraine

The article raises the question of the study of architectural monuments of local importance in the city of Kharkiv. The end of the 19th – the beginning of the 20th century in the city of Kharkiv was marked by the development of industry, the expansion of the city, the construction of industrial and civil architecture objects.

Today, the issue of preservation and restoration of historical and architectural heritage is more relevant than ever before. In connection with Russia's aggressive attack on Ukraine and the bombing of Kharkiv, there is a great need to study and research the past, namely this period. Kharkiv is gradually losing part of its history. The architecture of the late 19th and early 20th centuries is diverse in styles and directions. A large number of medical institutions of the specified period were built in the "brick" style – one of the directions of the broader and well-known phenomenon of eclecticism. In Kharkiv, a quarter of the Clinical Town of the famous architect A.K. Spiegel has been more or less preserved. The block also includes later buildings, close in terms of architecture and stylistic features to the "brick" style. The object of the study is one of the buildings included in the complex – the children's building "Clinic of the Medical Faculty of the University". Over the hundred years of its existence, this object changed its name several times, but always kept its purpose – to be a medical institution. The article pays much attention to the history of the complex and the building of the Children's Corps. An analysis of style, forms, architectural details and decoration was carried out. Interesting facts from the life and work of the architect A.K. Spiegel are presented.

Keywords: architecture of medical facilities, "brick" style, architecture of Kharkiv, protection of architectural monuments, history of Kharkiv, architectural styles.